

ÉRSZEGI GÉZA

A Paenitentiaria¹ Apostolica dokumentumai „in partibus”

A Római Kúriában (Curia Romana) működtek a keresztény világ egymással és a helyi egyházakkal kapcsolatban lévő hivatalok ügyeinek példamutató intézői. Munkájuk során kifejeződött a hivatali ügyvitel mindennapos normája, az az eszközrendszer, amely lehetővé tette a társadalomban felmerülő ügyeknek a lehető leggyorsabb, s a lehetőségekhez mérten a legméltányosabb elintézését, vagyis kialakult az az ügyintézés, amelynek során a felek az azonos ügyekben – társadalmi állásuktól függetlenül – azonos elbírálás alá estek. Ahogy ugyanis elképzelhetetlen a mai életünk a mindannyiunk számára egyenjogúságot jelentő formanyomtatványok nélkül, ugyanúgy az ügyintézésnek ezzel a modelljével lehetetlenné tették annak idején a különböző emberek azonos ügyeinek intézésében a méltánytalan különbségtételt.²

A *Curia Romana* elnevezés a 11. századból származik és II. Orbán pápa 1089-ben a „pápa udvara” értelemben használja.³ Az ezt követő századokban, hol mint az Egyház központi bírói széke, hol mint az *Ecclesia Romanan*a k a szinonimája szerepel. Maga a *Romana* jelző nem közvetlenül a Városra utal, hanem a római pápa legősibb funkciójára, ti. hogy ő Róma püspöke. Ezért maradt meg az avignoni fogság évtizedeiben is a *Curia Romana* elnevezés, noha ekkor a pápa, Róma püspöke Avignonban székelt (1309–1377).

Róma püspöke, azaz a pápa mindenkor segítségül hívta egyházmegyéje papságát. Noha az Egyház és a római egyházmegye legfőbb kormányzati tekintélye a pápa volt, döntései meghozatalában mindig jelentős rész jutott az őt segítő papságnak, akiket kardinálisoknak (cardinales), magyarul a ruhájuk színe után bíborosoknak nevezünk. Közü-

¹ A hivatalt Poenitentiaria néven említik latinul, de olasz megnevezéssel Penitenzieria néven szerepel az újkori forrásokban. A Hivatal jogi meghatározás szerint: „... tulajdonképpen kegyelmi bíróság (curia gratiae), és nem törvényszéknek, hanem közigazgatási szervnek tekintendő...” (vö. BÁNK: *Egyházi jog* 57–58. pp., ámbár a szerző is a Poenitentiaria alakot használja). Helyesebb azonban a latin poena (am. büntetés) helyett a paena (am. megbánás) kifejezést használni, ahogy a pápai iratokban (pl. a Pastor bonus-ban) ez utóbbit használják. (Vö. ERDŐ: *Szótár*). Jelentésbeli különbségre ld. a CIC De remediis poenalibus et poenitentiis fejezetét (L. I P. I. T. 4. C. 3)!

² ÉRSZEGI: *Pápai oklevéladás* 47. p. Ld. ÉRSZEGI: *Pápai oklevelek*, 3. Vö. ERDÉLYI, SPA II., 64. p.

³ ÉRSZEGI: *Curia*, 321. p.

lük kerültek ki ugyanis a különböző időkben létrejött pápai hivatalok (kancellária, kamara, dataria, paenitentia stb.) felelős vezetői.

A pápák mellett már a legkorábbi időkben megjelennek a pápai leveleket készítő jegyzők (notarii), közülük az egyik az írásbeli tevékenység növekedésével a pápa iratainak őrzője lesz, s mivel ezeket *scrinium*okban őrizték, ezért a neve: *scriniarius* volt. A jegyzők már I. Gergely (590–604) pápa uralkodása előtt a *schola notariorum*ba tartoztak. A 9. század elején jelenik meg a pápai könyvtáros (bibliothecarius), aki a pápai könyvtárra és levéltárra felügyelt, s egyúttal részt vett a pápai oklevelek kiállításában is. 983-tól ő keltezi azokat.

A 11. században találkozunk először a kancellárral (cancellarius), aki ekkor még a könyvtáros beosztottja, de 1037-ben kettőjük tisztsége egyesül és az új tisztségviselő neve a kancellár. E két tisztség egyesítése mérföldkő a pápai udvar írásbeliségét intézők új hivatala, a Kancellária felé vezető úton. IX. Benedek (1032–1045) idejére nyúlnak vissza a kancellária kezdetének nyomai. Azt azonban csak a 12. század óta említik forrásaink. Az új hivatal feje, a kancellár mindig bíboros volt. Szerepét azonban hamarosan átveszi a helyettese, az alkancellár (vicecancellarius). A kancellár 1187 és 1205 között egyszer sem fordul elő és 1216-ban III. Honorius pápa meg is szünteti ezt a tisztséget. Helyébe az alkancellár kerül ugyancsak bíborosként. Közösén élt a 13. századtól a jegyzőkkel, akik III. Ince (1198–1216) pápa idejétől kollégiumban éltek és számuk 6–7 volt. Feladatuk az írásbeli kérvények (supplicationes) átvételétől a pápának való referáláson át az írásba foglalásig tartott. Az írásba foglalás, azaz a fogalmazványok letisztázása az írnokok (scriptores) munkája volt, akik a 13. század második felétől ugyancsak kollégiumot alkottak. A jegyzők munkáját segítették a fogalmazók (abbreviatores). Segítségükre mindinkább szükségük volt, mivel a 13. század második felétől a pápai udvar igazságszolgáltatási tevékenységében is részt vállaltak és a konzisztórium ügyeket is ők intézik. Sőt XXII. János pápa 1331-ben a jegyzők tevékenységét *ad sola negotia iustitiae et consistorii* korlátozta. Ettől kezdve jegyzői címet a pápai udvartól távolélők is kaphattak, s ezért a ténylegesen az udvarban tevékenykedők a főjegyzői (protonotarius) elnevezést nyerték, amit azonban V. Márton (1417–1431) pápa óta a távollevők is megkaphattak. A jegyzők helyét a kancelláriában az ügyek előterjesztői (referendarii) veszik át.

A pápához érkező iratokról és a pápa által küldöttekről már a 4–5. században másolatokat készítettek, amelyeket utóbb kötetekbe kötöttek. Pelagius (578–590) pápa korából említik ezt, I. Gergely pápától pedig már 850 levél másolata maradt fenn. VIII. János pápa idejéből 314, a 11. században másolt levelünk van. Az első feltehetően az iratokkal egyidőben másolt könyv (registrum) VII. Gergely (1073–1085) korából való. Ezt követően néhány levél másolatától eltekintve csak III. Ince pápa korában folytatódik a registrum-kötetek sorozata, amely túlnyomórészt a Registri Vaticani sorozatban található. Új registrum-sorozat kezdődött a pápák avignoni fogsága idején, a Registri Avenionensi. E papírra írt másolatokat újra másolták hártýára és betették a Registri Vaticani sorozatba. A Registri Avenionensi sorozatát a Registri Lateranensi folytatja, amelynek 13 kötete Dublinban a Trinity College Libraryben található.

A Kancelláriával csaknem egyidőben születik meg a pápai udvar pénzügyeinek az intézésére a Kamara (Camera Apostolica). Mivel számtalan udvari ügynek pénzügyi vonatkozása is volt, ezért a kamara ügyköre rendkívül széles, kiterjedt az adminisztrá-

tív, az igazságszolgáltatási és politikai ügyekre is. A Kamara feje a kamarás (camerarius) volt; helyettese (vicecamerarius) csak a 15. századtól van. A kezdetektől a 14. századig a kamarai levelezést a kancellária intézte, ettől kezdve azonban önállóso-
dott a Kamara, sőt azokat a leveleket is kiadta, amelyek kiadását a kancellária formai hibára való hivatkozással megtagadta. Az írásbeli kivitelezést azonban vagy a kancelláriában, vagy a pápai titkárok intézték. A kamara iratainak sorozata nagyjából kétfelé csoportosítható kettős tevékenysége szerint. Részint a kancelláriai tevékenysége, részint pénzügyi munkája hozta létre ugyanis a levéltárát.

A Kancelláriában már a 13. században a kérelmek írásbeli benyújtásával kezdődött el egy-egy ügy. Mivel a kérvényezett és engedélyezett kiváltság az engedélyező oklevél keltétől számított, ezért nagy jelentősége volt annak, aki ezeknek az iratoknak a keltezését végezte. Kezdetben ez is az alkancellár feladata volt, XXII. János pápa óta azonban az illetékes *referendarius* keltezte, a 15. század eleje óta pedig állandósult annak a személye, aki keltezett. V. Márton pápa (1417–1431) uralkodása idején, 1418-ban jelenik meg az új tisztség, a *datarius*. Szerepe később kiszélesedik. III. Callixtus (1455–1458) idején a datarius intézi a török elleni hadjáratra gyűjtött pénzek ügyét, de ő foglalkozik a megüresedett egyházi javadalmakkal és a *de gratia* ügyekkel is. Azonban csak a 16. századtól lesz a Kancelláriától és a Kamarától független hivatal a Dataria Apostolica. A datarius hatáskörét 1420-ban a kancelláriai szabályzatban körvonalazták. Eszerint a benyújtott kérvényeket két referendarius szignálja (signatura), vagyis ellátja az engedélyezés formulájával, azután a datarius ráírja a keltezést. Ezt követően a Kancelláriában, vagy a Kamarában elkészítik a kérelmező számára a kérvényezett jogokat tartalmazó iratot.

A kérvényeket XII. Benedek (1334–1342) óta *registrumba* vezetik (Registri delle suppliche). Eleinte azonban csak azokat, amelyeket a pápa, utóbb azokat is amelyeket az alkancellár szignált. Később valamennyit bemásolják, de két sorozatba. A pápa által szignált ügyek a *registra per fiat* és az alkancellár által szignáltak pedig a *registra per concessum* sorozatba kerülnek. A regisztrálást IV. Jenő (1431–1439) idején három klerikus, IV. Sixtus (1471–1484) óta négy *magister registri supplicationum*, három klerikus és négy írnok végzi. A 15. században minden írnoknak külön füzete van, amit csak utóbb fűztek össze könyvvé. A *registrumok*ba a kérvény teljes szövegét bevezették. A jobbszélre az illetékes *referendarius* neve, a balszélre a kérelmező egyházmegyéje, alá pedig a kérvény jellegének meghatározása kerül. A Registri delle supplicheben található *de gratia* (papi és házassági felmentések) ügyek kérvényeire a választ a Brevi Lateranensi sorozatban találjuk. A pápai udvar éppen üresedésben levő pénzen vásárolható hivatalainak a listáját az *Officiorum vacabilium* <registra> sorozat tartalmazza.

A kancellária létrejötte után a pápa a bizalmas természetű levelezését titkáira bízta. A 14. században azonban már nemcsak bizalmat kívánó ügyekre korlátozódott a szerepük, hanem kiterjedt a *de gratia* ügyekre is. Feladatuk sokasodásával a számuk is nőtt és VIII. Ince (1484–1492) pápa 1487-ben megveti a *Secreteria Apostolica* alapjait azzal, hogy a 24 titkárt egy szervezeti egységbe sorolja, noha kétfelé oszlottak, a pápai magán titkárra (*secretarius domesticus*) és a pápai titkárokra (*secretarii apostolici*). Szervezeti-
leg az alkancellárhoz tartoznak, és a *brevia de gratia vel iustitiam concernentia* és a *litterae apostolicae per cameram expediendae* ügyeket intézik. Az általuk expedált le-

velek a Registri Vaticani sorozatban találhatók. A levélfogalmazványokat külön sorozatra gyűjtötték, ez a *Minutae brevium in forma gratiosa*.

A pápai magántitkár feladatköréből nőtt ki a 17. századra a Segreteria di Stato. A magántitkár feladata volt ugyanis az egyházpolitikai és diplomáciai levelezés. Nemcsak a pápai követek jelentései, hanem a főpapok, államfők és egyéb világi hatalmasságok, valamint különböző magánszemélyek pápával való (levelezése) is megtalálható a *Nunziature e legazioni*, a *Vescovi e prelati*, a *Principi e titolati* és a *Particolari* sorozatokban.

A 12–13. században a pápai káplánok (*cappellani pontifici*), a 14. században az *auditores causarum sacri palatii apostolici* látják el azt a feladatot, amelyet XXII. János pápa 1331-ben egy testületre bízott, s amelynek a neve 1423-tól a *Sacra Romana Rota* volt. Tevékenységük a pápára, mint a legfőbb egyházi bíróra tartozó ügyekben való igazságszolgáltatásra terjedt ki.

Ugyancsak ítélkezési feladatokat látott el *Paenitentiaria Apostolica* is. A pápát már a 12. században *paenitentarius*ok segítették a pápa számára fenntartott lelkiismereti ügyekben. Vezetőjük bíborosi rangban a *paenitentarius maior* volt, már IX. Gergely (1227–1241) idején. Feladatkörük a későbbiekben kibővült és nemcsak a lelki (*forum internum*), hanem a világi (*forum externum*) ügyekben is döntöttek. IV. Sixtus pápa megerősíti a *paenitentarius maior* szerepét *in utroque foro*, vagyis hogy akár *in foro conscientiae*, akár *in foro iudiciali et contentioso* ügyekben, sőt az egyházi fenytékek kiszabásában is intézkedjék. Levéltári anyaga jelentős. Legfontosabb sorozata a *Registri di suppliche e di bolle*, amelybe a pápához benyújtott lelkiismereti ügyekre vonatkozó kérévényeket másolták be.

Az eredetileg egyetlen hivatalból, a Kancelláriából a középkor vége felé folyamatosan kiváltak a speciális felhatalmazással rendelkező hivatalok, mint a *Sacra Paenitentiaria Apostolica*,⁴ a *Camera Apostolica* és a *Sacra Romana Rota*.⁵

A *Sacra Paenitentiaria Apostolica* gyökerei korai időkre nyúlnak vissza. Már Kornél pápa (254) idején megjelentek azok a gyóntatók, akik a Rómába áradó zarándokok lelkiismereti ügyeinek megoldásában közreműködtek, sőt a súlyosabb esetekben II. Benedek pápa (684–685) korában egy bíboros képviseli pápát a lelkiismereti ügyekben. A pápai gyóntatók és a pápát képviselő bíboros működése rendszeresen működő hivattallá XII. Benedek pápa 1338-ban kiadott „*In agro Dominico*” bullájával lett. A hivatal élén álló bíborosnak egyházi jogban járatos embernek kellett lennie. A 15. században a bíboros főpenitenciárius (*paenitentarius maior*) vezetése alatt végezték a munkájukat a pápai gyóntatók (*paenitentarii minores*). A hivatal levéltár anyaga 1983 óta – előzetes engedéllyel – kutatható,⁶ nem utolsósorban Filippo Tamburininek, a Hivatal levéltárosa-

⁴ A Hivatal korabeli megnevezése a pecsétjén: SIGILLVM OFFICII SACRE PENITENTIAE AP(OSTO)LICE. Újabb korban jogilag a *Tribunalia* név alá sorolják, aminek singularisa: *tribunal* (gen. *tribunalis n.*).

⁵ FRENZ-PAGANO, 86 §.

⁶ Az anyagban való kutatásomat Kada Lajos érsek készséges támogatása tette lehetővé 1987-től. Korábban a Hivatalról szóló irodalomban, illetve Filippo Tamburini levéltáros információiból tájékozódtam.

nak köszönhetően, aki publikációk sorával hívta fel a figyelmet erre a nagyon értékes anyagra.⁷

A levéltár maga alapvetően registrum-sorozatból áll. Általában registrumban jegyezték fel – más szentszéki hivatalok esetén is – a beérkezett kérvényeket és az elintéztést. A felek kérését tartalmazó *supplicatio* a legfontosabb alap a Szentszék számára. Annak tartalma alapján tud eljárni egy-egy konkrét ügyben.

Mióta 1881-ben XIII. Leó pápa megnyitotta a történettudományi kutatások számára a Vatikáni Titkos Levéltárat (Archivio Segreto Vaticano), azóta a különböző nemzetek kutatói mint kincskeresők zúdultak a Vatikánba. Elsők között kezdtük meg mi magyarok is a kutatást. (Igaz ugyan az is, hogy már a 17–18. században is kutattak magyarok a Vatikánban).⁸ A magyar kutatók első nagy nekirugaszkodását olyan hatalmas, máig nélkülözhetetlen művek fémjelzik, mint a Monumenta Vaticana, a Monumenta Romana episcopatus Vesprimiensis, a Regesta supplicationum.⁹ Utána csak egy-egy kutató, ha elvétele tett közzé vatikáni levéltári anyagot, rendszeres kutatás azonban nem folyt magyar részről annak ellenére sem, hogy a Rómában létesített Accademia d'Ungheria jelentős bázisa lehetett volna ennek.¹⁰ „Ma is időszerűek Fraknoi szavai, amelyeket a Monumenta Hungariae Vaticana bizottság alapításakor mondott: »Újabb időben, Európa művelt államai úgy szólván kivétel nélkül belátták, hogy történeti múltjuk földerítésére szolgáló emlékek összegyűjtését és kiadását nem szabad egészen egyes tudósok vagy társulatok buzgóságától és áldozatkészségétől tenni függővé.«¹¹ Ehhez még csak annyit tehetünk hozzá, hogy a külföldi levéltárak magyar anyagának a feltárása nemzeti ügy, s így a kutatómunka során egyetlen szempont érvényesülhet: a nemzet érdeke, nem pedig az egyes kutatók egyéni célkitűzései».¹²

A Német Történeti Intézet Rómában alapítása óta elsődleges feladatának tekintette a német vonatkozású vatikáni levéltári anyag feltárását, és egy Repertorium Germanicum című kiadványban történő közreadását – írja Arnold Esch az Intézet igazgatója az előszavában.¹³ A Paenitentiaria iratanyagának kutatását már 1907-ben Emil Göller tervbe vette, de ténylegesen a kutatás 1983-ban indult meg, s 1992-ben hoztak létre egy új sorozatot a Repertorium Paenitentiarie Germanicum¹⁴ címmel az anyag publikálására.

A Repertorium első kötete 1996-ban jelent meg, és a II. Pius pápa idején keletkezett iratok német egyházmegyékre vonatkozó anyagot publikálja. Erre a korszakra a registrumok 7–11. és 13. számú kötete tartalmaz adatokat. A 12. számú kötet a Vatikáni

⁷ A Levéltár kutatásának alapvető irodalmában mindenütt az ő nevével találkozunk. Rövid pályaképe: Tamburini, Santi e peccatori 14. Művei: RAFFAELI: *Ricerca storica*. 94–95. pp.

⁸ A XVII–XVIII. századi magyar kutatásra a Miscellanea Armadi I vol. 12-ben található anyag. (ÉRSZEGI: *Curia*, 335. p.).

⁹ ÉRSZEGI: *Curia*, 338. p. 2. jz.

¹⁰ LUKCSICS: *Diplomata*, I. 1–3. pp.

¹¹ FRANKÓI: *Magyar Sion*, (1882) 441–442. pp. Idézi Pásztor Lajos: *Levéltári Közlemények* 20–23. pp. (1942–1945) 128–129. pp.

¹² Pásztor Lajos idézete: ÉRSZEGI: *Curia*, 321. p.

¹³ A sikeres német vállalkozás ismertetése: RG 253–254. pp.

¹⁴ Az RPG kötetjeinek bevezetőjében mind a Hivatal levéltárából nyerhető adatokkal, mind pedig a világ más levéltáraiban fennmaradt eredeti dokumentumok alapján alapos hivaltörténeti összefoglalásokkal találkozunk. Továbbá az Penitenzieria anyagából jelentős teljes-szövegű publikációk jelentek meg: TAMBURINI: *Santi e peccatori*, 79–359. pp., és *Häresie und Luthertum*, 35–216. pp.

Titkos Levéltárnak a Napoleon féle eltulajdonítása és Párizsba szállítása miatt keveredett az anyagba és II. Pál pápa idején keletkezett bevételekre vonatkozó iratokat tartalmazza.¹⁵ A 13. kötet viszont a II. Pius és II. Pál pápa idejéből származó kérvényeket foglalja magába. Ennek a gazdag anyagnak a legfőbb előnye, hogy együttesen értékelhető a Hivatal ügyintézése során létrejött forrásanyag.¹⁶

A Hivatal belső működésére, a kérelmezők szándékának megismerésére, adottságaira azonban csak a Hivatal által kibocsátott „eredeti” formában fennmaradt határozatokból juthatunk többre.¹⁷ Sajnos, míg csak a kérvények szövege maradt meg a registrumokban, a kérvényekre adott válaszok viszont a provenienciának megfelelően *in partibus* fellelhetők eredetiben.¹⁸ Noha a Vatikáni Titkos Levéltárban őrzött registrumok szövegének kiadása napjainkban sem szűnő folyamat, mégis a pápai kancellária munkájának mélyreható megismerése érdekében továbbra is szükség volt arra, hogy az akár ismert, akár ismeretlen szövegű eredeti okleveleket is gyűjteményesen kiadják immár a lehető legszélesebb körre kiterjedő diplomatikai leírásukkal együtt.¹⁹

A *Penitenzieria Apostolica* eredetileg nem rendelkezett külön székhellyel. A tisztviselői a saját házukban végezték a munkájukat. Leonardo Antonelli bíboros *paenitentiarius maior* 1805-ben létesített állandó székhelyet a hivatalnak. Innen hurcolták el a francia csapatok Párizsba a levéltár anyagát.²⁰ Hivatali utóda Michele di Pietro bíboros VII. Pius pápa jóváhagyásával 1818. április 1-jén adta ki a hivatal „szervezeti és működési” szabályzatát (*Regolamento per la Segreteria ed Archivio della Sagra Penitenzieria*). Az első állandó székhelye a hivatalnak a *Palazzo della Cancelleria* volt. Innen 1908-ban átkerült a *Palazzo del Sant'Offizio*-ba, ahonnan 1940 végén XII. Pius pápa átvittette a *via della Conciliazione*en lévő *Palazzo Convertendibe*, majd 1974-ben visszatért eredeti székhelyére a *Palazzo della Cancelleriába*.²¹ A hivatal levéltára azonban maradt a *Palazzo dei Convertendi* alagsorában.²² Ezt követően a Hivatal 1409–1890 közötti anyagát 1982. június 25-én a Vatikáni Titkos Levéltárban helyezték el kiegészítve a *Congregazione Reliquie e sante Indulgenze* anyagával.²³ Jelenleg a *Paenitentiaria Apostolica* három külön helyen őrzi a levéltárát: a Vatikáni Titkos Levéltárban, illetőleg a *Palazzo della Cancelleriában*. A Vatikáni Titkos levéltárban lévő anyag tudományos kutatása külön engedéllyel lehetséges.²⁴

¹⁵ Az 1811 és 1813 közötti korszakra vonatkozóan ld. REGOLI: *Occupazione Francese*. 139–169. pp.

¹⁶ A cél ezek alapján az lehet, hogy „tematikus áttekintést adjon a szerteágazóan hasznosítható anyagról” (ERDÉLYI: SPA I., 35. p.)

¹⁷ Mindkét oldal mind tökéletesebb megismerésére Filippo Tamburini mutatott jó példát. Fontosnak tartotta a hivatali működés jobb megismerését. Ezért is tartott a III. Nemzetközi Diplomatikai Kongresszuson Rómában (1971. szeptember 29 – október 2.) 'Note diplomatiche alle „litterae” del cardinale peniteziere' címen előadást.

¹⁸ SCHMUGGE: *Suppliche*, 33–63. pp.

¹⁹ ÉRSZEGI: *Eredeti pápai oklevelek*, 197–201. pp. ÉRSZEGI: *Pápai oklevéladás*, 47–56. pp.

²⁰ Az 1811 és 1813 közötti korszakra vonatkozóan ld. REGOLI: *Occupazione Francese*, 139–169. pp.

²¹ SARACO: *Archivio storico*, 18. p. 9. jz.

²² SARACO: *Archivio storico*, 18. p. A polcokra rakott, de rendezetlen anyagra Filippo Tamburini hívta fel a figyelmet. Vö. ÉRSZEGI: *Curia*, 321–339. pp. RPG I. Einleitung XI.

²³ Az anyagban való kutatásomat Kada Lajos érsek készséges támogatása tette lehetővé 1987-től.

²⁴ SARACO: *Archivio storico*, 18. p.

A Hivatalba benyújtott kérvények hasonlóképpen készültek, mint a Kúria bármely más hivatalának címzettek. A pápai palota előtt szükséges írófelszerelésükkel ügyvédek (procuratores) voltak. A felek kérésére megfogalmazták a kérvényt. Az ügyvédek megbízásuk (procuratorium) szerint vagy csak megírják és benyújtják a kérvényt vagy pedig végigkísérik a útját a Hivatalban, sürgetik, s a kapott választ az illeték lerovása után az eredetit átveszik és közvetítik a megbízójuknak.²⁵ A kérvény a pápának (Sanctitati Vestre) szólt, többnyire 'kérvényezi' (supplicat), 'előterjeszti' (exponit) szavakkal kezdődik. A kérvénynek még nincs keltezése. Az csak akkor kerül rá, amikor az ügyvéd benyújtja a Kúriába. A benyújtást követően pedig a Hivatal rávezeti a pápai jóváhagyást (fiat). Amennyiben a kérelmező nem tartott rá igényt, hogy a Hivaltól eredeti válaszlevelet kapjon, megelégedhetett azzal, hogy a nevében készült kérvényt szignálva a jóváhagyással és keltezéssel visszakapja (supplicatio sola signatura), s így ugyanolyan érvényes dokumentum birtokába kerüljön, mintha 'eredeti' válaszlevelet kapott volna. Ezek a kérvények, mivel eredeti érvénnyel bírtak, többnyire a címzettek levéltáiraiban ránkmaradtak.²⁶

A Hivatal élén természetesen a pápa áll, ezért hozzá szól a kérvény. A bűnbocsánat feladatait a főpenitenciárius bíboros látja el, akinek a helyettese a *regens*. A Hivatal vezetőinek a munkáját segítik azok a hivatalnokok (officiales), akik az ügyek előterjesztését, elintézését és formába öntését végzik. Az ügyhallgatók (auditores) hallgatták meg a felek előterjesztését,²⁷ amelyek részben szóban, részben azonban az ügyvédek (procuratores) által megfogalmazott kérvények útján kerültek eléjük. Előterjesztésükre a bíboros főpenitenciárius, illetve a *regens* döntött a kérés teljesítéséről.

A kérvényező kívánságának teljesítését a rendelkezésükre álló formulás-könyvek segítségével írásban formálták meg a fogalmazók (abbreviatores). Az oklevelek megfogalmazásához, a kancelláriai munkához használt formulás-könyvek szép számmal maradtak korunkra a középkorból.²⁸ Főleg a korai évszázadokban a hivatal által kiadott oklevelek tekintetében fontosak, hiszen ezek többnyire nem maradtak fenn sem eredetiben, sem pedig a Hivatal registromaiban.²⁹ A legrégebbi a Tommaso di Capua által 1234–1243 között összeállított formulás-könyv a legjelentősebb. Jelentőségét kiemeli az, hogy a szerző egyúttal egy *Ars dictaminis*nak is szerzője.³⁰ A formulás-könyv Tommaso di Eboli, azaz di Capua (†1239) bíboros *Summa penitentialis* művének függelékeként maradt ránk.³¹ A mű már 1892 óta nyomtatásból ismert, publikálója Henry Charles Lea egy berlini antiquariustól vette, s jelenleg az amerikai Pennsylvania egyetemi könyvtárában található.³² További 13 formuláskönyv összeállítói közül ismert Ben-

²⁵ SALONEN: *Attività*, 68. p.

²⁶ SCHMUGGE: *Suppliche*, 34–35. pp.

²⁷ A pápai gyónatók (paenitentiarii minores) a 15. század derekától a hívek gyónását hallgatták meg a különböző pápai bazilikákban, illetve zarándokhelyeken. Ők a gyónásról, illetve feloldozásról dokumentumot (litterae ecclesiae) bocsátottak ki, melyek nem lettek iktatva. Ld. SCHMUGGE: *Suppliche*. 35–36. pp. és LOVISON: *Penitenziari minori*, 121. p.

²⁸ PAGANO: *Formulari*, 23–32. pp.

²⁹ FRENZ – PAGANO, 159 §.

³⁰ PAGANO: *Formulari*. 25–27. p.

³¹ Incipiunt forme Romane Curie composite a magistro Thomassio bone memorie presbytero cardinali super casibus penitentie. PAGANO: *Formulari*, 25. p.

³² PAGANO: *Formulari*, 23. p.

tivegna dei Bentivegni ferences bíboros, akinek a műve Assisiben a városi könyvtárban található.³³ Hasonlóképpen neves szerző a Vatikáni Könyvtár őrizetében lévő, Gualterus de Argentina (azaz Walterus de Strassburgo) néven ismert Walter Murner von Munderkingen által 1382–1384 között összeállított munka.³⁴ Rajtuk kívül a Vatikáni Könyvtárban, a Vatikáni Titkos Levéltárban, Grazban, Tours-ban és Avignonban, valamint Bécsben és Londonban is található néhány példány a formuláskönyvekből.³⁵

Az elkészült szöveget letisztázták az írnokok (scriptores).³⁶ Hogy ki, melyik szöveget tisztázza, azt az írnokok közül választott vezetők (distributores) döntötték el. Munkájukat ellenőrizték (correctores). Az elvégzett munkát értékelték és annak arányában az illetéket megállapították (taxatores). Az elkészült művet hitelesítették a pecsételők (sigillatores). Végül az ügyvédek (procuratores) kezébe adják, akik a kérelmezőhöz juttatják az elkészült oklevelet.³⁷ Az oklevelet kibocsátása előtt iktatták, azaz registumba vezették.³⁸

Azon kérvények szövege, melyekre külön levélben adott választ a hivatal, iktatva lett, azaz bemásolták registumba a szöveget a döntéssel és keltezéssel együtt, s megőrizték a hivatalban, hogy az eredeti pótlására kiadható legyen hiteles másolata.³⁹ A hivatalból kibocsátott eredeti levélre minden esetben pecsét került. A pápa neve alatt Kancelláriából (Cancellaria Apostolica) vagy a Kamarából (Camera Apostolica) kibocsátott dokumentumokra selyem- vagy kenderzsineges ólompecsét (bulla) került. Ezeknek az okleveleknek a nevük is *bulla*. A pápák levelezését intéző Titkárság (Secreteria Apostolica) leveleit ún. halászygyűrűs viaszpecséttel zárták le. Színes zsinóron függő viaszpecsét került a *Paenitentiaria Apostolica* hivatal okleveleire. Ez a viaszpecsét ovális alakú, az eredetileg természetes színű pecsétfészkekbe kerülő vörös viaszba nyomták a pecsétképet. A pecsét a Gyermekeket ölében tartó, trónon ülő Madonnát ábrázolja, s körirata: SIGILLVM OFFICII SACRE PENITENTIAE AP(OSTO)LICE.⁴⁰ A hivatal által kibocsátott hiteles másolatokat a közjegyzők készítették.⁴¹

Sajátos oklevélforma született a nyomtatás feltalálásával. A pápai követek (legati a latere) bíborosi rangban engedélyt kaptak, hogy a legátusi területükön búcsút hirdessenek és erről személyre szólóan búcsú-cédulát adjanak. A nyomtatott formulában üresen maradt a búcsút nyerő neve számára egy hely, amit kézírással töltöttek ki.⁴²

³³ PAGANO: *Formulari*, 27–29. p.

³⁴ MURNER – MEYER; PAGANO: *Formulari*, 29. p.

³⁵ PAGANO: *Formulari*, 24. p.

³⁶ FRENZ – PAGANO 126 §.

³⁷ SALONEN: *Attività*, 67–68. pp.

³⁸ FRENZ – PAGANO, 159 §.

³⁹ FRENZ – PAGANO, 159 §.

⁴⁰ SCHMUGGE: *Suppliche*, 36–37. pp.

⁴¹ SCHMUGGE: *Suppliche*, 44–45. pp.

⁴² SCHMUGGE: *Suppliche*, 39. A követek delegálhatták ezt a jogukat. Ilyen biztos (commissarius) volt pl. Vince bátai apát, aki a szentév és törökellenes kereszteshadjárat ügyében Magyarországra és Lengyelországba küldött Gaspar Golfi, Cagli (ma: Fano-Fossombrone-Cagli-Pergola) püspöke (1498–1503), pápai küldött felhatalmazásából 1500 körül kézzel írt búcsú-cédulát adott ki. (ÉRSZEGI: *Tolna*, 83–84. pp. 1/23. számú kép és FRAKNÓI: *Szentszék*, II. 257–264. pp.) Hasonlóképpen a kereszteshadjárat céljára Bakócz Tamás is bocsátott ki nyomtatott búcsú-cédulát. (MRH 54–55). A nyomtatott búcsú-cédulákról összefoglalóan: BORSA: *Búcsúnyomatványok*, 241–279. pp.

Egy meglehetősen rövid időszak alatt, az 1458 és 1464 között II. Pius pápasága idején mintegy 16 ezer ügyet intéztek a Hivatalban. Az ügyek javarészt az Egyházból való kiközösítések feloldozásáról szóltak, valamint a házasságok/eljegyzések ügyében, az egyházi törvények alóli felmentések (pl. a bűjt be nem tartása, gyóntatóválasztás), továbbá súlyos bűnök (pl. gyilkosság,⁴³ házassági és fogadalmi ügyek⁴⁴) szándékos elkövetése ügyében keletkeztek. Az ügyek javarészt lelkiismereti ügyekben születtek, azonban elsőrendű adatokat szolgáltatnak a korszak történelméhez.⁴⁵

Ebbe a hivatalba került Lázói János gyulafehérvári kanonok, telegdi főesperes. Korábbi pályafutásáról keveset tudunk. Negyven éves is elmúlt Lázói János, mire 1489-ben oklevélben feltűnik a neve. I. Mátyás király egyik diplomájának Sánkfalvi Antal pozsonyi prépostnak és rokonainak szolgálataik jutalmául címereslevelet adott.⁴⁶ Sánkfalvi Antalnak sokat köszönhetett a király.⁴⁷ Rokonai is fontos szolgálatokat tettek a királynak. Hős Tamás nevű rokon Moldvában István vajdával csatázott olyan hőiesen, ahogy a neve is mutatja. Sebeket kapott, többek között három nyíl sebesítette meg. Az érdemeik jutalmául tehát olyan oklevelet kaptak a királytól, amelyen címer is látható. A címerpajzson infula mutatja, hogy Sánkfalvi mint pozsonyi prépost a kiváltságolt prépostok mintájára infulát hordhatott. A címerpajzsban pedig az említett három nyilat tartó kart fedezhetjük fel. Rajtuk kívül a királyi kegyben részesülhettek a Hős családból még ketten, sőt sógoruk is, valamint Lázói János erdélyi főesperes és kanonok is.⁴⁸

Lázói János – sírköve alapján kikövetkeztetve – 1448-ban született. Nemzetközi híró lett azáltal, hogy 1483-ban a Szentföldön járt. Társai közül az egyik, Felix Faber a zarándoklatról szóló élménybeszámolóját közzétette.⁴⁹ Ő volt a zarándoklaton a *motor omnium*, tőle tudjuk, hogy Lázói János erdélyi főesperes tiszta magyar, németül egy szót sem tud, latinban és az olaszban rendkívül járatos, sőt egy szláv nyelvet is ismer. Nemes, művelt mivoltát, szónoki és matematikai tehetségét is említi. 35 évesen a zarándokcsapat legedzettebb tagjának bizonyult. Lépten-nyomon verselt. Epigrammákat rögtönzött, s ezeket Felix Faber feljegyezte.⁵⁰ A Sinai hegyen, mikor meglátogatták a Szent Katalin kolostort, a védőszent tiszteletére epigrammát rögtönzött, sikeresen megbirkóz-

⁴³ Példaként idézhető a Margit-legenda egy adata: „Mert mikoron valamely szülőknek hozzá látatlanságának miatta valamely gyermek meghal, igen nagy nehéz bűn és csak pápának hatalma oldozhatja meg...” (ÉRSZEGI: *Legendák*, 160. p.)

⁴⁴ Pl. amikor a törökök elfoglalták Otrantót 1480-ban és nyolcszázan vértanúságot szenvedtek (napjainkban avatták szentté őket), némelyek azonban életben maradtak, de török fogságba kerültek. Egy Margit nevű is elhurcoltak a törökök. Három év múltán Margit vőlegénye kérte, hogy mentse fel menyasszonyának tett házassági ígérete alól. ESCH: *Registri*, 84. p.

⁴⁵ A Hivatal anyagának történettudományi felhasználhatóságának élharcosa, Filipo Tamburini számtalan könyvben hívta fel a figyelmet a Hivatal anyagának történeti értékeire. Vö. RAFFAELI: *Ricerca storia*, 87–95. pp.

⁴⁶ MOL, DI 19599.; NAGY: *Lázói*, 208–209. pp.; „Én apostoli vagyok, ő azonban apostol”. Kiállítás a Szent-szék és Magyarország ezeréves kapcsolatáról. Esztergom, Prímási Palota 1996. június 29. – október 8. Szerk. Érszegi Géza. [Bp. 1996].

⁴⁷ FRAKNÓI: *Mátyás magyar diplomái*. 870–875. pp.; KUBINYI: *Diplomáciai érintkezések*, 109–110. pp.

⁴⁸ ÉRSZEGI: *Szentszék és Magyarország*, 76–77. pp.

⁴⁹ *Fratris Felicis Fabri Evagatorium in Terrae Sanctae, Arabiae et Egypti peregrinationem edidit Cunradus Dietricus Hassler*. I–III. Bibliothek des literarischen Vereins in Stuttgart II–IV. Stuttgart 1843–1849. Vö. ÉRSZEGI: *Romana urna*, 21–34. pp.

⁵⁰ ÉRSZEGI: *Romana urna*, 24. jz. 8. p.

va azzal a nehézséggel, amit az jelentett, hogy az epigrammába bele kellett foglalnia társai nevét is. Nem csekély lélekjelenlétről tett tanúbizonyságot akkor, amikor hazatértükben a tengeren viharba kerültek, s Lázói János nem késlekedett valamennyiük hő óhaját a Mindenható elé tárni versben. A vihar lecsendesedésével beköszöntött derűs idő ugyancsak versre ihlette; a nap szentjéhez, Szent Miklóshoz fordult december 6-án, hogy vegye védelmébe őket.⁵¹

Lázói korának egyik humanista központjában, Gyulafehérvárott élt és működött. A hatalmas egyházmegye egész Erdélyt magába foglalja. A több nyelven tudó, könnyen verselő Lázói mint telegdi főesperes a gyulafehérvári egyház szentszéki bíraskodásban helynök és ügyhallgató is volt.⁵² Püspöke Geréb László a legműveltebbek egyike. Mátyás király unokaöccse 1466-ban Ferrarában tanult. Hazatérte után 1475-ben lett erdélyi püspök.⁵³ Mikor Geréb László kalocsai érsek lett, helyébe Perényi Ferenc lépett, őt pedig a korszak egyik legműveltebb humanistája, az Itáliát járt Várdai Ferenc követte a püspöki székhely Gyulafehérvárott.⁵⁴ Tanult Rómában és Bolognában, dolgozott a királyi kancelláriában, majd váci püspök lett, utána 1514-ben elfoglalta az erdélyi püspöki széket. Igazi reneszánsz egyházfejedelem: művelt, de szigorú.⁵⁵ Udvarában jelentős humanisták éltek.⁵⁶

Ilyen környezet talán önmagában is magyarázatot adhat Lázói János olasz nyelvtudására. Nem csoda hát, hogy jelentős egyházi jövedelmeit is a gyulafehérvári székesegyház *porticus*át díszítő, Itáliát idéző reneszánsz kápolna kialakítására fordította. Mint telegdi főesperes, erdélyi kanonok, oltárjavadalmas, tekintélyes jövedelme lehetett. Maga a kápolna reneszánsz részletekben bővelkedett. A korabeli híres emberek címerei fában és kőbe faragottan díszítették a kápolnát. A címereken kívül epigrammák ékesítették a kápolna falait.⁵⁷ Mire elkészült a gazdagon díszített kápolna, új püspökök kapott Gyulafehérvár, a már említett Várdai Ferencet. Az itáliai tanulmányokat folytatott, jeles humanista főpap, reneszánsz kényúrként viselkedett. Elképzelhető, hogy az évtizedek óta Gyulafehérvárott élő és működő, mecénás kanonok, Lázói János maga is eljátszhatott a gondolattal: az általa régóta szolgált egyházmegye püspöke lehet.⁵⁸ A közel egy emberöltőt Gyulafehérvárott töltött főesperes nem kevés mecénási hajlamokkal azonban kellemetlenné válhatott püspöke számára.

⁵¹ Balogh Jolán szinte maradéktalanul összeszedte a zarándokúton keletkezett verseket, s szép képet rajzolt róla, mint mecénásról. (BALOGH: *Erdélyi renaissance*, 189–191 és *Mátyás király*, 330). Vö. ÉRSZEGI: *Romana urna*, 26–28. pp.

⁵² ...Iohannes de Lazo archidiaconus Thylegdiensis et canonicus ecclesie Albensis Transsilvane ac in officio vicarii eiusdem ecclesie iudex in spiritualibus et causarum auditor generaliter surrogatus etc... (1511. január 31. MOL, DI 99253. Codex diplomaticus comitum Károlyi de Nagy-Károly. Ed. Géresi Kálmán. Bp., 1885. III. 73–75.; BÓNIS: *Szentszéki regeszták*, no 4096.

⁵³ MATRICULA, 254, 366–367. pp., 430–431. pp.

⁵⁴ ÉRSZEGI: *Romana urna*, 26. p.

⁵⁵ MATRICULA, 171–172. pp., 256–257. pp.

⁵⁶ V. KOVÁCS: *Dózsa-háború*, 451–473.; ERNUSZT, *Wolphardus*; TONK: *Erdélyiek egyetemjárása*, 198–199. pp.; KELÉNYI: *Erasmus*, 89. p.

⁵⁷ BALOGH: *Erdélyi renaissance*, 189–191. pp.; BALOGH: *Mátyás király*, 330. p.

⁵⁸ Ilyen gondolatokkal kanonoktársai közül más is kacérkodott: Pelei Tamás, hogy vetélytársat láthatott Lázói Jánosban, azt Erasmus Adagiáihoz írt glosszáiban el is árulta. Erasmus egyik adagiumához: 'Cantor cantorem lividus odi' hozzáfűzi: '*Vicinus vicino aemulus ut mihi Iohannes Lazo*' (KELÉNYI: *Erasmus*).

Várdai Ferenc püspöksége harmadik esztendejében tehát szívesen megvált Lázói Jánostól, aki 1517-től Rómában a szentatya magyar gyóntatója lett. Lázói János itt sem feledkezett meg kápolnájáról, a pápától azt a kiváltságot kérte 1520-ban, hogy míg él, maga jelölhesse ki a kápolnája papját.⁵⁹ Az emiatt sértett püspök, Várdai hiába kereste igazát a Szentszéknél, a pápa a korábbi döntést hagyta jóvá. Várdairól köztudomású volt, nem volt elég a püspöki jövedelme. Kért kölcsön mindenkitől, s hozzányúlt minden pénzforráshoz, amihez hozzájuthatott. Lázói János pert indított a Szentszéken Hieronymus ascoli püspök, pápai ügyhallgató előtt amiatt, hogy püspöke rátette a kezét az elhunyt Jakab doktor, főesperes kegyes célokra hagyott 110 forintjára, Lázói Jánostól pedig egyháza más javadalmasai mintájára 220 forintot szedett be. A püspök kénytelen volt 1520-ban levélben mentegetőzni a pápánál. Ő a vagyont nem herdálta el, mind a székesegyházára fordította, hiszen nemrég a parasztfelkelés idején (1514-ben) megszenségtelenítették a székesegyházát, annak helyreállítására kellett fordítania a jövedelmeket, sőt hogy védje az országot még egyházi holmijait is kénytelen volt zálogba adni.⁶⁰ Kettejük párharcának végül Lázói János 1523-ban, illetve Várdai Ferenc 1524-ben bekövetkezett halála vetett véget.⁶¹

Lázói Jánost hirtelen érte a halál, pestisjárványnak esett áldozatul. Sírkövén egy reverendás, karinges, kezét a mellén egymásra tevő papi alak fekszik. Karinge felett mozetta, alján apró lángnyelveket formázó bojtokkal díszítve.⁶² A feje a mozetta kapucnijával fedett, s a kapucnit hihetően az alá felvett birétum formálja szögletessé. Feje egy hosszúkás, ugyancsak lángnyelveket formázó bojtokkal díszített párnán nyugszik. A fejétől jobbra és balra ugyanazt a címert faragták ki a párnára. Csücsköstalpú pajzsban balról benyúló félig nyitott tenyérben a hüvelykujjal a tenyérbe szorított három szétálló nyilat látunk.

A síremlék körirata:

IO(HANNES) LAZO ARCHIDI(ACONUS) TRANSSIL(VANIENSIS)
PANNO(NIUS) PENIT(ENTIARIUS) AP(OSTOLICUS) DVM ANN(UM)
AGERET LXXV OBIIT XVII AVG(USTI) M.D.XXIII.

Szép sírkövére sírvers került.⁶³

NATVM Q(UOD) GELIDVM VIDES AD ISTRV(M)
ROMANA TEGIER VIATOR VRNA
NON MIRABERE SI EXTIMABIS ILLVD
Q(UOD) ROMA EST PATRIA OMNIVM FVITQ(UE)⁶⁴

⁵⁹ V. KOVÁCS: *Lászlai*, 358–359. pp.

⁶⁰ MRH 503–505. pp.

⁶¹ Halála után maga a pápa, VII. Kelemen írt Várdainak, hogy a Lázói végrendeletében a Szent Péter Bazilika építésére hagyott pénznek legalább a harmadát küldje el, s a többit fordítsa Magyarország védelmére a török ellen. (MOL, DI 82653)

⁶² Voltaképpen az Alpoktól északra lévő káptalanok tagjainak a hideg ellen viselt bundája: *almucium*. (RIGHETTI: *Manuale*, I. 512–513. pp.).

⁶³ RÁKOS: *Roma*, 121. p.

Lázói János már halálának másnapján, augusztus 18-án el lett temetve a Monte Celion lévő, magyar pálosok lakta Santo Stefano Rotondóban.⁶⁵ Ki gondoskodott az eltemettetéséről, erről nem szólnak forrásaink, pedig halálának híre hamar elterjedt. Különösen gyorsan ért haza Magyarországra. Mondanom sem kell, a javadalma: a telegdi főesperesség sorsa izgatott szinte mindenkit.⁶⁶

Ami római működését illeti, első ízben 1517. március közepén találkozni vele a Paenitentieria Apostolica anyagában.⁶⁷ Megbízatása egyaránt kiterjedt nem magyarországi és magyarországi ügyek intézésére.⁶⁸ Ilyen magyarországi ügyben keletkezett iratok fenn is maradtak, mégpedig eredeti formában. A Hivatalhoz Cser Ferenc, a bácsi egyházmegyei Szalánkemén mezőváros papja kérvényt nyújtott be. Kérvényében leírja, hogy kiskorában az ágostonos remeték újlaki Szent Anna kolostorában tudtán kívül örökfogadalmat tett és az ágostonosok ruháját magára vette. Nagykorúságát elérve tiltakozott az akaratlanul tett fogadalma miatt, s amikor pappá lett szentelve alkalomadtán otthagya a kolostort és visszatért a világba, s mint világi pap szolgált tovább. Ám egyszerű, jogban járatlan ellenségei azt állították, hogy a Rendhez tartozik, s nem maradhat világi pap. Kérte a Hivataltól, hogy a Szentszéktől megfelelő orvoslást kapjon a problémájára. Rómában információt kértek az ügyről az ágostonos remetéktől, akik megerősítették: Cser Ferenc nem tartozik a Rendhez, világi papként szolgálhat és javadalmat szerezhet. A Hivatal állásfoglalását Lőrinc bíboros, főpenitenciárius Lázói János pápai gyóntatónak írt levelében összefoglalva az ügymenetet rábízta a gyóntatóra és az illetékes bácsi egyházmegye helynökére, hogy a Hivatal állásfoglalását tetessék közzé.⁶⁹ Lőrinc bíboros X. (Medici) Leó pápa pápasága első konzisztóriumán (1513. szeptember 29.) bíborossá kreált Laurentius Pucius.⁷⁰ A Hivatal által a főpenitenciárius nevében kibocsátott iratot a kérelmező, Cser Ferenc kapta kézbe (lator presentium). A kérvény beadása és a kész határozat kézhez vétele közötti út Lőrinc főpenitenciarius levelének a széléin, illetve hátoldalán követhető nyomon. Az előlapon az oklevél pecsétjének felüggesztéséhez szükséges felhajtáson (plica) jobb oldalt találjuk az írnok (scriptor) nevét. A közepén az ügy előterjesztője (referendarius). Az előlapon a felső szélén középen jelzik, hogy ellenőrzésre bemutatandó a főpenitenciarius helyettesének (regens). Az oklevél felhajtása alatt balra találjuk az oklevélnek kelteztét adó datarius, a sarokban a hó-

⁶⁴ ÉRSZEGI: *Romana urna*, 29. p.

⁶⁵ Az akkor Rómában tartózkodó Brodaries István írja az erdélyi püspöknek, Várdai Ferencnek: „Hodie sepelivimus d(ominum) Ioannem archidiaconum vestre do[m]inationis] reverendissime penitenciarium...” (MOL, DL 82611. LUKCSICS: *Levelek*, 223. p.).

⁶⁶ Az akkor Rómában tartózkodó Brodaries István az erdélyi püspöknek, Várdai Ferencnek írt levelét így folytatja: „Eius archidiaconatus ne ad manus alienas perveniret et ne inde successu temporis maiora aliqua incommoda et molestias vestra reverendissima d[omi]natio] habere posset, ago nunc apud pontificem, ut Emericus de Kalna bonus servitor una cum fratribus vestre dominationis reverendissime adipiscatur.” (MOL, DL 82611. LUKCSICS: *Levelek*, 223. p.).

⁶⁷ Archivio Segreto Vaticano, Penitenzieria Apostolica, Registri, vol. 61.

⁶⁸ 1521-ben „...committitur Iohanni de Lazo sacre theologie professori domini pape penitentario ad presens in Romana curia residenti...” (Archivio Segreto Vaticano, Penitenzieria Apostolica, Registri, vol. 68) szöveggel fordul elő a hivatali iratokban.

⁶⁹ Ld. Függelék no 1.

⁷⁰ Lorenzo Pucci a Sanctorum Quattuor Coronatorum bazilika címére lett bíboros pappá kreálva. 1524. július 24-én prenestei suburbicarius bíboros püspök lesz. 1531. szeptember 16-án halt meg. (Hierarchia III. 13–14).

nap nevét. A keltezésbe foglalják az aktuális pápa hiányára utaló adatot. Az adatra a keltezés hitele miatt szükség volt, ugyanakkor a határozat hitelét nem befolyásolta a pápa hiánya, mivel a főpenitenciárius tiszte a pápa halálával sem szűnik meg.⁷¹ A keltezést adó tisztviselő neve alatt van az illeték. A jobb és bal szélén található a megfogalmazást ellenőrző *corrector*. A hátapon a felső szélén középen találjuk az ügyvéd (*procurator*) nevét. A hátlap közepén a regisztrálás adatai találhatók.⁷²

A főpenitenciárius neve alatt kiadott határozatot Lázói János pápai gyóntató kapja kézhez, aki kihirdeti azt és a Hivatal egyik *clericusa* által közjegyzői oklevélben foglaltatva leírhatja az eljárás menetét és eredményét. A közjegyzői oklevél nemcsak a főpenitenciárius neve alatt kiadott határozat szövegét, hanem annak külalakját is leírja.⁷³ A közjegyző a kihirdetéshez, mivel maga is a Poitiers-i (Pictaviensis) egyházmegyébe tartozott, két egyházmegyéjébeli clericust hívott tanúul. A keltezés megszokott alapos-sággal készült. VI. Adorján pápa (1522–1523) megválasztásának éve adja a hivatalos dokumentum érvényességét. Ezért külön kifejezi a keltezés, hogy Hadrianus de Traiecto Szent János és Pál bíboros papja pápának lett választva, de nem tér ki arra, hogy pápaságának első évét még nem kezdte meg, hiszen nem lett még az adott időpontig megkoronázva. A pápát 1522. január 9-én távollétében választották meg, koronázására ezért csak augusztus 31-én került sor, mivel Tortosa (Castilia) püspökeként Károly király megbízásából Castilia és Leon (Spanyolország) kormányzója volt, s a megválasztott pápa csak augusztus végére ért Rómába.⁷⁴

Az ügyintézésnek az az olajozott módja, ami a Hivatal által kiadott dokumentumokból látszik, szinte feledtetni velünk, hogy Szalánkemén végveszélybe jutott. Ugyanis 1521. augusztus 29-én elesett Nándorfehérvár. A vár addig a környéket többé-kevésbé oltalmazta a török seregekkel szemben, de a vár ostromára készülő török sereg a környező településeket, többek között Szalánkemént július végén feldúlja, majd török őrség települ a városba.⁷⁵ A lakosság papja az a Cser Ferenc, aki kéri a felmentését a szerzetesi fogadalma alól, hogy világi papként folytathassa szolgálatát, a törökök megszállta városban, ámbar a Hivatal által kiadott határozatban nincs szó a rendkívüli körülményről. A rendkívüli körülményre mindössze az látszik utalni, hogy nem az illetékes *ordinariust* kéri a határozat végrehajtására. Az illetékes *ordinarius* voltaképpen a bács-kalocsai érsek lenne, azonban a kettős egyházmegye éppen vezetés nélkül van ezekben az években (1521–1522), csak 1523-ban lesz az 1526. augusztus 29-i Mohácsi csatában vértanúhalált Tomori Pál ferences szerzetes személyében az egyházmegye vezetője.⁷⁶ Ez indokolja, hogy az egyházmegye bácsi helynökének szólt az utasítás a penitenciárius, Lázói János mellett, hogy a határozat szerint járjanak el. A bácsi helynök székhelye a Nándorfehérvártól nem messze eső Bácsan van, s az itteni egyházi intézmények még

⁷¹ BÁNK: *Egyházi jog*, 57–58. p.

⁷² Az oklevél regesztáját Kóta Péter tette közzé (KÓTA: *Középkori oklevelek*, no 688). Példamutató alapos-sággal publikálta a regesztához az oklevél kiadásában szereplő tisztviselők nevét.

⁷³ Vö. Függelék no 2. (Litteras ... sigillo oblongo in cera rubea alba circumdata cum cordula rubei coloris – ut moris est – impendenti sigillatas.)

⁷⁴ *Hierarchia*, III. 18.

⁷⁵ A szerémi egyházmegye területén feküdt Szalánkemén; több más közeli településsel együtt a szerémi püspök birtoka (Vö. MRH no 114).

⁷⁶ *Hierarchia*, III. 172. p.

betöltik hivatalukkal járó kötelezettségüket.⁷⁷ A Duna bal partján épült megerősített hely, a túlsáton szemben lévő Újlakhoz, a délebbre található Szalánkeménhez képest védettebb helyzetben volt. Érthető módon, amikor a török veszély miatt a nándorfehérvári és szerémi püspök joghatósága megszűnt, Bácshoz csatolták a területet. Ennek az egyház-igazgatási lépésnek a nyoma kikövetkeztethető a *Paenitentiaria Apostolica* határozatából.

---

⁷⁷ 1521. szeptember 28-án Pekri Mihály kanonoktársát küldi Bácsról a nádorhoz, Báthory Istvánhoz György bácsi prépost. Lehet, hogy éppen ő az, aki helynöke a vidéknek, s akinek szól a főpenitenciárius utasítása (MOL, DL 25637).

Függelék

1.

Róma - 1522. február 25.

Lőrinc bíboros, főpenitenciárius megengedi a szalánkeméni (Zalukanin) születésű bácsi egyházmegyes Cser Ferenc ágostonrendi szerzetesnek, hogy a rendből kilépve mint világi pap működhesse és Lázói János telegdi főesperest, penitenciáriust és a bácsi püspöki helynököt, utasítja hogy ezen intézkedésének szerezzen érvényt.

E Eredeti, déli hártya. Előlapján a felső szélén középen: videat eam dominus regens. Bal szélén középen: visis M. Jobb szélén: abiperatur. Bal alsó sarkában: Feb. Szöveg alatt balra: Iul de Puparoni sextibus alatta P. de Pamphiliis alatta N G LX archidiacono. A felhajtáson balra: L középen M. de Vulterris jobbra: A Pinellus. Hátlapján felső szélén középen: P de Citadinis. Középen P Renyon alatta: et Iul Cecius.

Jelzete: Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára, Vasvár-szombathelyi káptalan országos levéltára, Eccl. et fam. C - 50. (Fényképe: MOL DI 262490).

Á Lázói János pápai penitenciárius 1522. március 1-jei átirása.

Jelzete: Vasvár-szombathelyi káptalan magánlevéltára, Vegyes 35. (Fényképe: MOL, DI 279370).

Regesztája: Egyháztörténelmi emlékek I. 52–53., ahol Karácsonyi a Bachiensis-t pécsi egyházmegyére javítja.; Kóta, Középkori oklevelek no 688.

Laurentius miseratione divina tituli Sanctorum Quatuor Coronatorum presbyter cardinalis discretis viris Iohanni de Lazo archidiacono Thilegdiensi in ecclesia Albensi Transilvanensi sedis apostolice penitentiario ad presens in Romana curia residenti et vicario venerabilis in Christo patris Dei gratia episcopi Bachiensis in spritualibus salutem in Domino!

Sua nobis Franciscus Cher opidi Zalukanin presbyter Bachiensis diocesis lator presentium petitione monstravit, quod alias ipse minor annis existens suasionibus nonnullorum fratrum domum sancte Anne opidi⁷⁸ Wilak⁷⁹ dicte diocesis ordinis heremitarum Sancti Augustini intravit et habitum per fratres dicti ordinis gestari solitum suscepit et adhuc minor annis existens non intelligens, quid regularis professio importaret, professionem per eosdem fratres emitti solitam emisit regularem, quam adveniente sibi etate legitima nunquam ratam aut⁸⁰ gratam habuit, sed sepius ab ea reclamavit et in huiusmodi reclamazione persistens ad omnes etiam sacros et presbyteratus ordines promotus⁸¹ extitit et cum primum commode potuit captata oportunitate⁸² habitu regulari dimisso et seculari reassumpto domum ipsam exivit et ad seculum est reversus, in quo dies suos ut presbyter secularis finire intendit et in dictis

⁷⁸ oppidi Á

⁷⁹ Vilak Á

⁸⁰ nec Á

⁸¹ elhagyja Á

⁸² oportunitate Á

suis⁸³ ordinibus, in quibus post dimissionem habitus pluries ministravit⁸⁴ ministrare desiderat, ab aliquibus tamen simplicibus et iuris ignaris ac ipsius exponentis forsan emulis asseritur seu asseri posset ipsum propter premissa ordini huiusmodi astrictum esse et propterea in seculo remanere non posse, ad quorum ora obstruenda supplicavit humiliter dictus exponens sibi per sedem apostolicam oportuno remedio misericorditer provideri.

Nos igitur auctoritate sedis predictae,⁸⁵ cuius penitentie⁸⁶ curam gerimus, discretioni vestre et cuilibet vestrum committimus, quatenus si presentes littere⁸⁷ in Romana curia execute fuerint, vocato procuratore generali dicti ordinis in eadem curia residente alioquin priore dicte domus vobis canonice constiterit de assertis ipsum exponentem propter premissa ordini huiusmodi minime astrictum esse, sed eum premissis non obstantibus in seculo ut secularem presbyterum remanere ac in dictis suis ordinibus etiam in altaris ministerio ministrare et quecumque sibi in futurum canonice conferenda beneficia ecclesiastica cum cura et sine cura qualiacunque sint invicem tamen se compacientia recipere et retinere libere et licite posse alio sibi canonico non obstante nunciatis et declaretis.

Datum Rome apud Sanctum Petrum sub sigillo officii penitentie V Kal Martii anno a nativitate Domini millesimo quingentesimo vicesimo secundo apostolica sede pastore carente.

2.

Róma – 1522. március 1.

Lázói János telegdi főesperes és társa átírja Lőrinc bíboros, főpenitenciárius 1522. február 25-én kelt oklevelét és az abban foglalt meghagyásnak eleget tesz. Az oklevelet közjegyző hitelesíti.

Eredeti, déli hártya 25,3 x 28,1 + 33,7, alján négy lyuk a pecsét befűzésére, a hátlapján ovális fém pecséttartó nyoma. Közjegyzői jegy kettős lépcső nyolcágú csillag az alsó lépcsőn: Io Boycean

Jelzete: Vasvár-szombathelyi káptalan levéltára, Vegyes 35. (Fényképe: MOL, DI 279370).

Regesztája: Kóta, Középkori oklevelek no 689.

Iohannes de Lazo archidiaconus Thilegdiensis in ecclesia Albensi Transilvanensi sedis apostolice penitentiarius ad presens in Romana curia residens iudex et executor una cum quodam alio nostro in hac parte collega cum illa clausula: quod cuilibet

⁸³ sacris hozzáteszi Á

⁸⁴ et hozzáteszi Á

⁸⁵ apostolice Á

⁸⁶ cuius penitentie]curam gerimus Á

⁸⁷ elhagyja Á

vestrum etc. a sede apostolica specialiter deputatus universis et singulis presentes litteras sive presens publicum processus instrumentum inspecturis, lecturis, visuris et audituris salutem in Domino et presentibus fidem indubiam adhibere!

Litteras reverendissimi in Christo patris et domini domini Laurentii miseratione divina tituli Sanctorum Quatuor Coronatorum presbyteri cardinalis sancte Romane ecclesie et sedis apostolice maioris penitentiarii eius vero sigillo oblongo in cera rubea alba circumdata cum cordula rubei coloris – ut moris est – impendenti sigillatas, sanas siquidem et integras non viciatas non cancellatas nec in aliqua sui parte suspectas, sed omni prorsus vicio et suspicione carentes – ut in eis prima facie apparebat – nobis per venerabilem virum Franciscum Cher presbyterum oppidi Zalukam Bachiensis diocesis latorem earundem litterarum et in eisdem litteris apostolicis principaliter nominatum coram notario publico et testibus infrascriptis presentatas nos cum ea – qua decuit – reverentia noveritis recepisse huiusmodi sub tenore:

Következik Lőrinc bíboros, főpenitenciarius Lázói János penitenciárushoz intézett 1522. február 25-én Rómában kelt levele, amelyben megengedi a szalánkeméni születésű bácsi egyházmegye Cser Ferenc ágostonrendi szerzetesnek, hogy a rendből kilépve mint világi pap működhessék és Lázói János telegdi főesperest, penitenciáriust és a bácsi püspöki helynököt, utasítja, hogy ezen intézkedésének szerezzen érvényt. (Ld. fentebb!).

Post quarum quidem premissarum litterarum sacre penitentie apostolice presentationem et receptionem nobis et quod – ut premittitur – factis fuimus per prefatum dominum Franciscum principalem in eisdem litteris apostolicis principaliter nominatum debita cum instantia requisiti, quatenus ad executionem dictarum litterarum apostolicarum et contentorum in eisdem iuxta⁸⁸ traditam seu directam per eas a sede apostolica nobis formam procedere dignaremur, nos igitur Iohannes de Lazo archidiaconus iudex et executor ac penitentiarius prefatus attendentes requisitionem huiusmodi fore iustam et rationi consonam volentesque litteras ipsas nobis in hac parte directas reverenter exequi – ut tenemur – et quia vocato prius et citato procuratore dicti ordinis in Romana curia residente per unum ex sedis apostolice cursoribus ad comparendum coram nobis – ut moris est – prout nobis mandabat, hora sibi assignata et videndum dictum Franciscum declarari et religioni ordinis heremitarum sancti Augustini non teneri et ipso procuratore ob eius contumaciam non comparente omnia et singula in preinsertis litteris apostolicis contenta per assertionem dicti domini Francisci principalis medio eius iuramento in manibus nostris prestito nobis constitit atque constat omnia et singula in eisdem preinsertis litteris apostolicis esse vera, idcirco auctoritate apostolica nobis commissa et qua fungimur in hac parte eundem dominum Franciscum coram nobis personaliter constitutum et id humiliter fieri petentem et postulantem ipsum propter premissa ordinis huiusmodi minime astrictum esse, sed eum premissis non obstantibus in seculo ut secularem presbyterum remanere ac in dictis suis ordinibus etiam in altaris ministerio ministrare et quecumque sibi in futurum canonice conferenda beneficia ecclesiastica cum cura et sine cura qualiacunque simul invicem tamen se compatiencia recipere et retinere libere et licite posse alio sibi canonico non obstante nunciavimus et declaravimus prout nunciamus et declaramus per presentes omniaque

⁸⁸ javítva E

alia et singula fecimus in premissis et circa premissa prout et quemadmodum a dicto maiori penitentiario habuimus in commissione atque mandatis.

Que omnia et singula supradicta huncque nostrum processum vobis universis et singulis supradictis intimamus, insinuamus et notificamus ac ad vestram et cuiuslibet vestrum notitiam deducamus et deduci volumus per presentes.

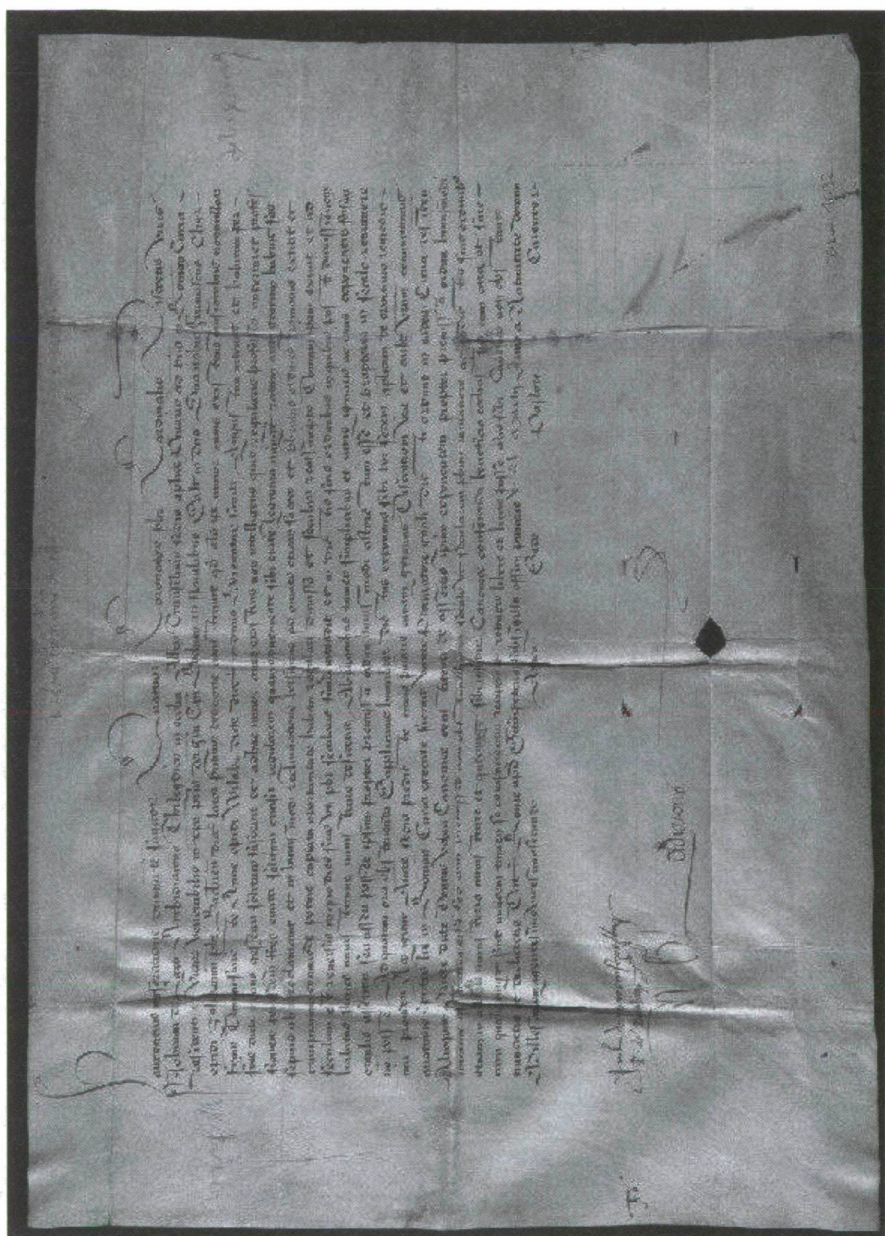
In quorum omnium et suis⁸⁹ fidem et testimonium premissorum presentes litteras sive presens publicum processus instrumentum exinde fieri et per notarium publicum sacre penitentie apostolice clericum infra scriptum subscribi et publicari mandamus sigillique communis officii dominorum penitentiariorum iussimus et fecimus appensione corroborari.

Datum et actum Rome in basilica principis apostolorum Sancti Petri sub anno a nativitate Domini millesimo quinquagesimo vigesimo secundo indictione decima, die vero prima mensis Martii sub anno electionis ad summi apostolatus apicem reverendissimi in Christo patris et domini domini Adriani tituli sancti Iohannis et Pauli Sancte Romane Ecclesie presbyteri cardinalis presentibus ibidem discretis viris Iacobo Gauhier et Iohanne Marilleh clericis Pictaviensis diocesis testibus ad premissa vocatis specialiter atque rogatis.

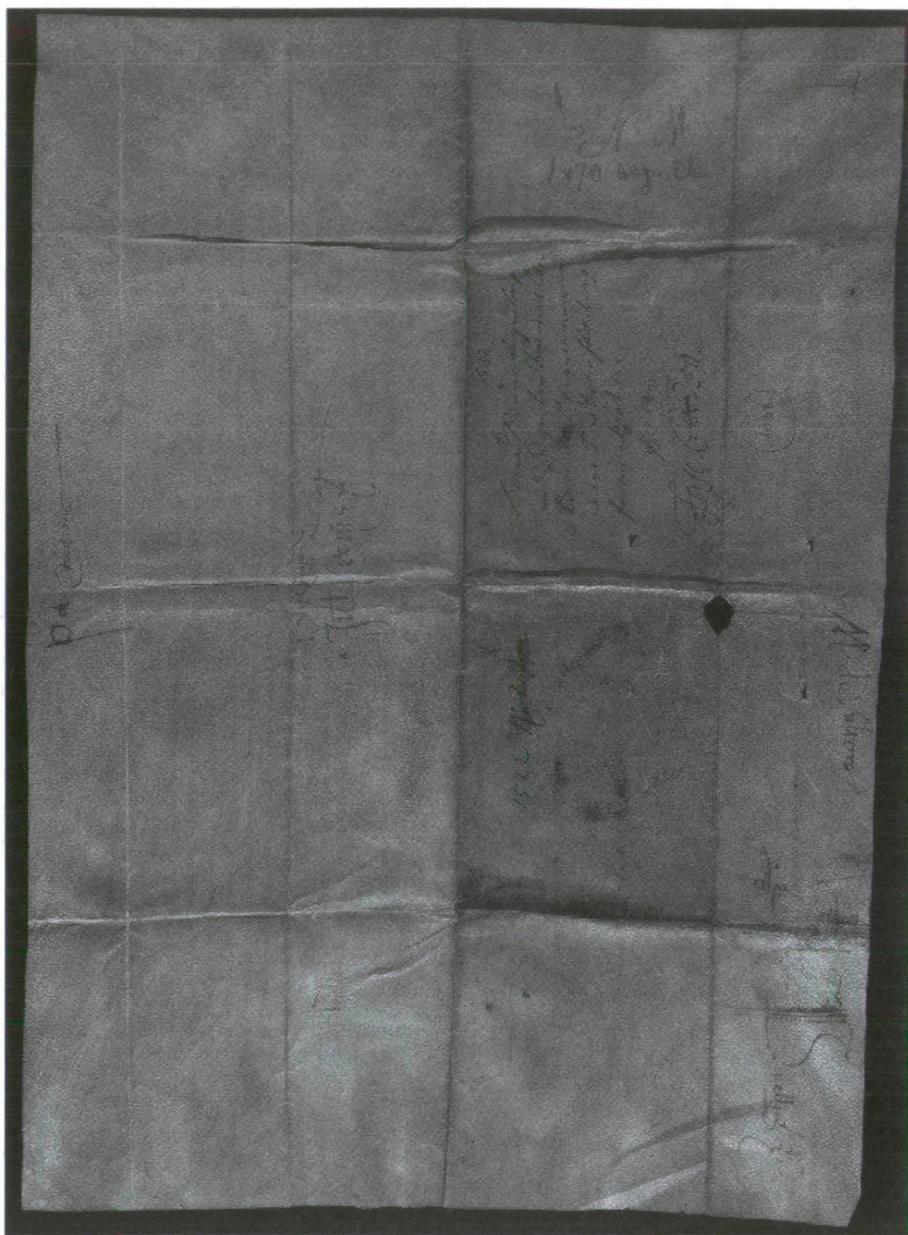
Et ego Iohannes Boycean clericus Pictaviensis diocesis auctoritate apostolica notarius ac sacre penitentie apostolice clericus, quia premissis omnibus et singulis una cum prenominatis testibus presens interfui, ideo hic me subscripsi et signavi in fidem omnium premissorum requisitus et rogatus.

---

⁸⁹ kihagyás E

1. Lőrinc főpenitenciárius levelének előlapja Lázói János penitenciáriusnak. (Róma, 1522. február 25.) – Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára, Vasvár-szombathelyi káptalan országos levéltára, Eccl. et fam. C - 50. (Fényképe: MOL DI 262490).

2. Lőrinc főpenitenciárius levelének hátlapja Lázói János penitenciáriusnak. (Róma, 1522. február 25.) – Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára, Vasvár-szombathelyi káptalan országos levéltára, Eccl. et fam. C - 50. (Fényképe: MOL DI 262490).

Bibliográfia

- Balogh, Erdélyi renaissance = Balogh Jolán: Az erdélyi renaissance. Kolozsvár 1943.
- Balogh, Mátyás király = Balogh Jolán: Mátyás király és a művészet. Bp. 1985.
- Bónis, Szentszéki regeszták = Bónis György: Szentszéki regeszták. Iratok az egyházi bíraskodás történetéhez a középkori Magyarországon. Szerk. Balogh Elemér. Jogtörténeti Tár 1/1. Szerk. Ruszoly József. Bp., 1997.
- Borsa, Búcsúnyomtatványok = Borsa Gedeon: A törökök ellen Magyarországon hirdetett 1500. évi búcsú és az azzal kapcsolatos nyomtatványok. In: Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1960. 241–279.
- CIC = Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli II PP. II promulgatus. Libreria Editrice Vaticana 1983.
- Egyháztörténelmi emlékek = Bunyitay Vince., Rapaics Rajmund, Karácsonyi János: Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából. Bp., 1902.
- Erdélyi, SPA I. = Erdélyi Gabriella: A Sacra Poenitentiaria Apostolica hivatala és magyar kérvényei a 15–16. században. Levéltári Közlemények 74(2003). 33–57.
- Erdélyi, SPA II. = Erdélyi Gabriella: A Sacra Poenitentiaria Apostolica hivatala és magyar kérvényei a 15–16. században. Levéltári Közlemények 76(2005) 63–103.
- Erdő, Szótár = Erdő Péter: Latin – magyar egyházjogi kisszótár. Studia theologica Budapestinensia. Bp. 1993.
- Ernusz, Wolphardus = Ernusz Johanna: Adrianus Wolphardus. Bp., 1939.
- Érszegi, Curia = Érszegi Géza: A Curia Romana középkori levéltárai. Levéltári Szemle 28 (1978) 2. sz. 321–339.
- Érszegi, Eredeti pápai oklevelek = Érszegi Géza: A XIII. és XIV századi eredeti pápai oklevelek számbavétele. Levéltári Közlemények 61 (1990) 1–2. sz. 197–201.
- Érszegi, Legendák = Árpád-kori legendák és Intelmek. (A válogatás, a bevezető tanulmány, a jegyzetek és a szöveggondozás Érszegi Géza munkája. Fordította: Csóka J. Gáspár, Érszegi Géza, Kurcz Ágnes, Szabó Flóris.) Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1983¹, 1987².
- Érszegi, Pápai oklevéladás = Érszegi Géza: Magyarországi források két évszázad pápai oklevéladásához. In: Magyar Egyháztörténeti Évkönyv Annales historiae ecclesiae Hungaricae I. Kumorovitz Lajos Bernát emlékére. (Szerk. Bertényi Iván, Dóka Klára.) Bp. 1994. 47–56.
- Érszegi, Pápai oklevelek = Eredeti pápai oklevelek Magyarországon (1199–1417). Akadémiai doktori értekezés. (Kézirat) Bp. 1989.
- Érszegi, Romana urna = „Romana urna tegier”. In: L’eredità classica in Italia e Ungheria fra tardo Medioevo e primo Rinascimento”. Atti del’XI Convegno italo-ungherese. Venezia, Fondazione Giorgio Cini, 9–11 novembre 1998 a cura di Sante Graciotti e Amadeo di Francesco. Roma, 2001. 21–34.
- Érszegi, Szentszék és Magyarország = „Én apostoli vagyok, ő azonban apostol”. Kiállítás a Szentszék és Magyarország ezeréves kapcsolatáról. Esztergom, Prímási Palota 1996. június 29. – október 8. Szerk. Érszegi Géza. [Bp. 1996].
- Érszegi, Tolna = Érszegi Géza: A középkor. Tolna megye a honfoglalástól a mohácsi csatáig. In: Évszázadokon át. Tolna megye történetének olvasókönyve I. (Szerk. K. Balog János.) Szekszárd, 1978. 9–97.
- Esch, Registri = Arnold Esch: I registri antichi della Penitenzieria Apostolica come fonte della storia sociale ed economica del XV secolo. In: Penitenzieria Apostolica 73–85.
- Fraknói, Mátyás diplomatái = Fraknói Vilmos: Mátyás király magyar diplomatái. Szántai Mihály, Kalmancsai Domokos, Sankfalvi Antal. Hatodik közlemény. Századok 32(1898). 865–875.
- Fraknói, Szentszék = Fraknói Vilmos: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a Római Szent-Székkal. A Konstancai Zsinattól a Mohácsi vészig. II. Bp. 1902.
- Frenz-Pagano = Thomas Frenz: I documenti pontifici nel medioevo e nell’età moderna. Seconda edizione italiana a cura di Sergio Pagano. Città del Vaticano 1998.
- Häresie und Luthertum = Häresie und Luthertum. Quellen aus dem Archiv der Pönitentiarie in Rom (15. und 16. Jahrhundert). Hrsg. von Filippo Tamburini und Ludwig Schmugge. In: Quellen und Forschungen aus dem Gebiet der Geschichte. Hrsg. im Auftrag der Görres-Gesellschaft von Laetitia Boehm, Klaus Ganzer, Hermann Nehlsen, Hugo Ott, Ludwig Schmugge. Neue Folge, Heft 19. Paderborn – München – Wien – Zürich 2000.
- Hierarchia = Hierarchia catholica medii aevi, sive Summorum Pontificum, S. R. E. cardinalium, ecclesiarum antistitum series ab anno 1198 usque ad annum ... perducta e documenta tabularii praesertim Vaticani collecta, digesta, edita per Conradum Eubel ... Monasterii, 1913–<2002>.
- Kelényi, Erasmus = Kelényi B. Ottó: Egy magyar humanista glosszái Erasmus Adagiájához. A Fővárosi Könyvtár Évkönyve 9 (1939). Bp. 1940.

- Kóta, Középkori oklevelek = Kóta Péter: Középkori oklevelek a Vas megyei levéltárakban. Szombathely, 1997.
- Kubinyi, Diplomáciai érintkezések = Kubinyi András: Diplomáciai érintkezések a Jagelló-kori magyar állam és a pápaság között. METEM könyvek 22. Bp. 1999. 107–121.
- Lovison, Penitenziari minori = Filippo Lovison B.: La serie dei penitenziari minori tra XVI e XIX secolo. In: *Penitenzieria Apostolica* 121–137.
- Lukcsics, Diplomata = Lukcsics Pál: *Diplomata pontificum saec. XV. 1417–1455. I–II. Bp. 1931–1938.*
- Lukcsics, Levelek = Lukcsics Pál: XVI. századbeli magyar irodalomtörténeti vonatkozású újabb levelek a zseléi levéltárból. *Irodalomtörténeti Közlemények* 40 (1930). 221–227.
- Matricula = *Matricula et acta Hungarorum in universitatibus Italiae studentium 1221–1864. Editionem curavit Andreas Veress. Monumenta Hungariae Italica III. Bp. 1941.*
- MOL = Magyar Országos Levéltár
- MRH = *Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium anno MDXIV. Maiorem partem collegit Antonius Fekete Nagy. Ediderunt Victor Kenéz et Ladislaus Solymosi atque in volumen redegit Geisa Érszegi. (Publicationes Archivi Nationalis Hungarici – Publikationen des Ungarischen Staatsarchivs, II. Fontes – Quellenpublikationen 12). Bp. 1979.*
- Murner-Meyer = Walter Murner: *Die Pönitentiarie-Formularsammlung des Walter Murner von Strassburg. Beitrag zur Geschichte und Diplomatik der päpstlichen Pönitentiarie im 14. Jahrhundert. Ed. Matthäus Meyer. Spicilegium Friburgense 25. Freiburg, 1979.*
- Nagy, Lázói = Nagy Gyula: Lázói János címere. *Turul* 8(1890) 208–209.
- Pagano, Formulari = Sergio Pagano: *Formulari di suppliche e di lettere della Penitenzieria Apostolica anteriori al secolo XV. In: Penitenzieria Apostolica* 23–32.
- Penitenzieria Apostolica = *La Penitenzieria Apostolica e il suo archivio. Atti della giornata di studio. Roma Palazzo della Cancelleria, 18 novembre 2011 a cura di Alessandro Saraco. Città del Vaticano 2012.*
- Raffaelli, Ricerca storica = Marina Raffaelli: *Archivi ecclesiastici e ricerca storica. L'esempio della Penitenzieria Apostolica. In: Penitenzieria Apostolica* 87–95.
- Rákóczy, Roma = Rákóczy Raimondo Biagio, *Roma patria di tutti. Roma 1972.*
- Regoli, Occupazione Francese = *I fondi della Penitenzieria Apostolica relativi all'occupazione Francese di Roma. In: Penitenzieria Apostolica* 139–169.
- RG = Érszegi Géza: *Repertorium Germanicum. VIII/1-2. k. Verzeichnis der in den päpstlichen Registern und Kameralakten vorkommenden Personen, Kirchen und Orte des Deutschen Reiches, seiner Diözesen und Territorien vom Beginn des Schismas bis zur Reformation. Hrsg.: Deutschen Historischen Institut in Rom. Achter Band Pius II. 1458–1464. 1. Teil: Text. Bearbeitet Dieter Brosius und Ulrich Scheschekewitz. Für den Druck eingerichtet von Karl Borchardt. Tübingen, 1993. Levéltári Közlemények 66 (1995) 253–254. (Ismertetés.)*
- Righetti, Manuale = Mario Righetti: *Manuale di storia liturgica. Roma 1950².*
- RPG = 1. Bd.: Eugen IV. 1431–1447. Text bearb. von Ludwig Schmugge mit Paolo Ostinelli und Hans Braun, Indices bearb. von Hildegard Schneider-Schmugge und Ludwig Schmugge (XXV u. 166 S.) 2. Bd.: Nikolaus V. 1447–1455. Text bearb. von Ludwig Schmugge mit Krystyna Bukowska und Alessandra Mosciatti, Indices bearb. von Hildegard Schneider-Schmugge und Ludwig Schmugge (XXXI u. 364 S.) 3. Bd.: Calixt III. 1455–1458. Text bearb. von Ludwig Schmugge mit Wolfgang Müller, Indices bearb. von Hildegard Schneider-Schmugge und Ludwig Schmugge (XXIII u. 354 S.) 4. Bd.: Pius II. 1458–1464. Text bearb. von Ludwig Schmugge mit Patrick Hersperger und Béatrice Wiggerhauser, Indices bearb. von Hildegard Schneider-Schmugge und Ludwig Schmugge (XXXVI u. 534 S.) 5. Bd.: Paul II. 1464–1471. Text bearb. von Ludwig Schmugge mit Peter Clarke, Alessandra Mosciatti und Wolfgang P. Müller, Indices bearb. von Hildegard Schneider-Schmugge und Ludwig Schmugge (XXIX u. 818 S.) 6. Bd.: Sixtus IV. 1471–1484. Text bearb. von Ludwig Schmugge mit Michael Marsch und Alessandra Mosciatti, Indices bearb. von Hildegard Schneider-Schmugge und Ludwig Schmugge (XLIV u. 1416 S.) 7. Bd.: Innozenz VIII. 1484–1492. Text bearb. von Ludwig Schmugge unter Mitarbeit von Alessandra Mosciatti und Wolfgang Müller, Indices bearb. von Hildegard Schneider-Schmugge und Ludwig Schmugge (2 Bde., XXXIV u. 1027 S.) Tübingen 1998–2008. 8. Bd.: Alexander VI. 1492–1503. Text bearb. von Ludwig Schmugge unter Mitarbeit von Alessandra Mosciatti, Indices bearb. von Hildegard Schneider-Schmugge und Ludwig Schmugge (2 Bde., XXXVIII u. 814 S.; 417 S.) Berlin–Boston 2012.
- Salonen, Attività = Kirsii Salonen: *L'attività della Penitenzieria Apostolica durante il pontificato di Pio II (1458–1464). In: Penitenzieria Apostolica* 63–72.

- Saraco, Archivio storico = Alessandro Saraco: L'archivio storico della Penitenzieria Apostolica. Origini, evoluzione, consistenza. In: Penitenzieria Apostolica. 15–21.
- Schmugge, Suppliche = Ludwig Schmugge: Le suppliche nell'Archivio della Penitenzieria Apostolica e le fonti „in partibus”. In: Penitenzieria Apostolica 33–63.
- Tamburini, Santi e peccatori = Filippo Tamburini: Santi e Peccatori. Confessioni e suppliche dai Registri della Penitenzieria dell'archivio Segreto Vaticano (1451–1586). Presentazione di Attilio Agnoletto. In: „Il Sestante” Testi e fonti di storia religiosa. Collana diretta da Attilio Agnoletto. Milano 1995.
- Tonk, Erdélyiek egyetemjárása = Tonk Sándor: Erdélyiek egyetemjárása a középkorban. Bukarest 1979. 198–199.
- V. Kovács, Dózsa-háború = V. Kovács Sándor: A Dózsa-háború humanista eposza. Irodalomtörténeti Közlemények. 1959. 451–473.
- V. Kovács, Lászlai = V. Kovács, Sándor, A humanista Lászlai János. Filológiai Közlöny. 17 (1971) 358–359.